

עו"ד על הפרשה

פרשת השבוע, וישב, תשע"ה
גיליון מס' 5
עורך: אלישי בן-יצחק, עו"ד
עורכת לשונית: עינב פלק

"שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי"

החלום במשפט העברי

אלישי בן-יצחק*

אקדמות מילין

פרשתנו פותחת בחלומות יוסף ומסיימת בחלומותיהם של שרי פרעה, האופים והמשקים. אך לא רק בפרשתנו נשנה עניין החלומות, אלא בכמה מקומות בספר בראשית.¹ החלום, בפשטות, הוא תופעה לא רצונית² המתרחשת בזמן שנתו של האדם. תוכן החלום יכול להיות סמלי או אניגמטי.³ שאלת פשרו העסיקה את האדם עוד משחר האנושות; עדויות לזה אנו מוצאים מימי המזרח הקדום⁴ ועד ימינו.⁵ מעמדו של החלום בקשר עם סוגיית "הזיכרון המודחק" אף נדרש לאחרונה בבית המשפט בפרשת בני שמואל; במרכז הפרשה ניצבה בת שהתלוננה על אונס שביצע בה אביה כ-30 שנה קודם לכן, והרקע לתלונה היה חלום שחלמה.⁶ פסק הדין ותוצאותיו עוררו דיון נוקב בקרב משפטנים ופסיכולוגים כאחד.⁷

סוגיית החלום העסיקה רבות גם את עולם ההלכה ואת חכמיו.⁸ ברשימה זו נמקד את דיונונו ביחסו של המשפט העברי לחלום בכלל, ובפרט למקרה שאדם בחלום רואה שהוא מפר איסור; מה משמעות החלום במקרה מעין זה?

היחס לחלום

במקרא משמש החלום בכמה מובנים,⁹ אחד מהם מייצג את הקשר שבין האדם לאלוהיו.¹⁰ לצד תפיסה זו אנו מוצאים גישה המבקשת לקעקע את חשיבות החלום ולראות בו הבל. כך למשל משמיענו שלמה המלך: "כי ברוב חלומות והבלים הרבה",¹¹ ובמקום אחר עולה הקריאה "וחלומות השוא ידברו".¹²

מגמות סותרות ביחס לחלום אנו מוצאים גם בדברי חז"ל. מחד גיסא "אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי ליבו",¹³ וכן "דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין";¹⁴ "חלומות השוא

* עו"ד אלישי בן-יצחק, מוסמך במשפטים מהאוניברסיטה העברית, בעל משרד עורכי דין ומרצה מן החוג במרכז האקדמי שערי משפט.

<http://www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.2469164>

⁸ רשימת מחקרים חלקית שעסקה בסוגיה זו: יצחק אפיק תפיסת החלום אצל חז"ל (עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, 1991); יצחק לוי "משמעותו של החלום בפסיכולוגיה המודרנית וביהדות" מגוון דעות והשקפות על החלום בתרבות ישראל, 17 (דורור כרם עורך, תשנ"ה); רות פידלר חלומות השוא ידברו? חלומות התגלות במקרא ומקומם בתולדות האמונה והמסורת בישראל הקדומה (תשנ"ה); משה הלוי ספירו "חלומות ותשוקה: פסיכואנליזה של כהן אובססיבי-סכיזואידי" החיים כמדרש, עיונים בפסיכולוגיה יהודית לכבוד פרופסור מרדכי רוטנברג 70 (שחר ארזי, מיכל פכלר וברוך כהנא עורכים, 2004); אליאב שוחטמן "דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין" – האמנם? פרשת השבוע פרשת וישב, גיליון 306 (תשס"ח), נמצא באתר משרד המשפטים; Alexander Philip S. "Bavli Berakhot 55a-57b The Talmudic Dream Book in Context", Journal of Jewish Studies 46 230 (1995).

⁹ "חלום" אנציקלופדיה מקראית, כרך ג, 151 (1958).

¹⁰ כך למשל ברית בין הבתרים בין האל לאברהם מתרחשת במראה החלום, בראשית טו ט; וכן מצינו בבלעם במדבר כב, ח-יב; לדיון על החלום כדרגה נבואית ראו רמב"ם מורה נבוכים, חלק ב, פרקים מא-מה.

¹¹ קהלת ה.ו.

¹² זכריה י ב. פסוק זה מוסב לקוסמים ולשואלים בתרפים. גישה זו מתיישבת היטב עם האיסור המופיע בתורה, דברים יג, ב-ד, ועם כעסו של הנביא ירמיהו ודברי התוכחה שלו נגד נביאי השקר, ירמיהו כג, כה-לב.

¹³ בבלי ברכות נה, ב.

¹⁴ בבלי גיטין נב, א.

¹ ראו למשל חלומי של אבימלך בעניין לקיחת שרה, בראשית כ, ג-ז; חלומותיו של יעקב, בראשית כח, יב-טו, ובראשית לא י; חלומי של לבן הארמי, בראשית לא כד; חלומותיו של פרעה, בראשית מא, א-ז. ודוק: עניין החלום אינו מיוחד אך לספר בראשית, ובמקרא נמצאות לו דוגמאות נוספות, למשל חלומם של שני המדיינים בסיפור גדעון, שופטים ז יג; חלומי של שלמה המלך, מלכים א ג, ה-יד; נבוכדנצר מלך בבל, דניאל ב א; דניאל הנביא, דניאל ז א.

² לדיון באפשרות לשלוט בחלום ראו שאלתו של קיסר לר' יהושע, "אם חכם אתה אמור לי מה אחלום בלילה?", בבלי ברכות נו, א.

³ ראו חיים וייס ומה שפתר לי זה לא פתר לי זה, קריאה ב"מסכת החלומות" שבתלמוד הבבלי, 9 (2011).

⁴ ראו: "חלום" אנציקלופדיה מקראית, כרך ד, 143 (1958).

⁵ אפלטון פוליטאה 571-572 (י' ליבס מתרגם, 1999); אפלטון סימאוס (י' ליבס מתרגם, 1997). למחקרים חשובים בנושא החלום ראו זיגמונד פרויד על החלום (אדם טננבאום מתרגם, 2004); זיגמונד פרויד פירוש החלום (רות גינזבורג מתרגמת, 2007); קרל יונג על החלומות (חנה שוהם ואילנה תורן מתרגמות, 1992); גיורא צבי החלום וטבע האדם (1982); יצחק לוי הפסיכולוגיה של החלום (1980); מגוון דעות והשקפות על החלום בתרבות ישראל (דורור כרם עורך, תשנ"ה).

⁶ תפ"ח 1035/03 מדינת ישראל נ' בני שמואל, נבו.

⁷ ראו למשל "גילוי דעת בנוגע למעמד המדעי של זיכרונות מודחקים ומשוחזרים" הארץ 13.10.2014.

ראו מאמר דעה של כבוד השופטת בדימוס סביונה רוטלוי "עם כל הכבוד לפסיכולוגים מגילוי הדעת" הארץ 27.10.2014.

בתשובתו מדמה פלאג'י את החולם לאנוס, ופוטר אותו מקיום התחייבויות ואיסורים שחלם עליהם.²⁸ מכאן לדבריו, האדם בשנתו הוא בגדר אנוס, בגדר חסר דעת שרצונו ותבונתו אינם עומדים לו, ואין כל בסיס לחיוב אדם שאין לו כוונה ושליטה במעשיו.²⁹ בדרך שונה הלך ר' יוסף חיים בן אליהו אל-חכם (בגדד, המאה ה-19) בעל שו"ת "רב פעלים", כאשר נשאל מה דינו של אדם שביום חול חלם שהוא אוכל ביום כיפור, ופעם אחרת חלם ביום חול שהוא מחלל את השבת. בתשובתו קובע בעל שו"ת "רב פעלים" שיש לחוש למראה החלום, שכן כנראה רומזים לו משמים על עבירה שעבר בבלי דעת, ולכן הוא חייב בכפרה.³⁰ לשיטתו אפוא החלום אינו אלא שיקוף של מעשים שבשעת עשייתם אדם כלל לא נתן את דעתו עליהם, ובאמצעות החלום מאותתים לו שייתן דעתו למעשיו ויתקנם.³¹

סוף דבר

ר' שמואל בן יחזקאל לנדא (פראג, המאה ה-19) מסכם כך את דברי החלומות:³²

עניני החלומות הם דברים מכוסים וסתומים וסיבתם נעלם מעיני בשר ודם וגם יש בהם דברים המתנגדים זה לזה במקרא ובדברי חז"ל.

מדברים אלו עולה עד כמה נזהרו חכמים מלקבוע מסמרות בדבר כוחו של החלום. לצד הרצון להעניק לו חשיבות יתר ביקשו חז"ל לקבוע את גבולות הגזרה הראויים לו ולתת מקום לאפשרות שהחלום מעוות, שאפשר לתת לו פירוש אחר או לצקת לתוכו משמעות שלא פעם היא תלויה באדם, בהרהוריו ובמעשיו היומיומיים, ולכן ייתכן שהחלום הוא המשך להתעסקות שהחל בה האדם עוד כשהיה ער.

כך או כך, אולי נכון לאמץ את המלצתו של ר' אליעזר פאפו (בולגריה, המאה ה-18), שהציע כך:³³ "והיותר טוב שלא לחתור ולהשתדל לדעת פתרוני החלומות כי יוסיף דעת יוסיף מכאוב, והולך בתום ילך בטח".

ידברו.¹⁵ מאידך גיסא אנו מוצאים "כל הלן שבעה ימים בלא חלום נקרא רע",¹⁶ "חלום אחד משישים מנבואה".¹⁷ לצד גישות קוטביות אלו מצויה גישה אמצעית הגורסת שאין לקבל חלום כפי שהוא; בכל חלום יש דברים שמתקיימים ויש דברים שאינם מתקיימים,¹⁸ החלומות תלויים בפתרון ו"כל החלומות הולכים אחר הפה",¹⁹ "הכל הולך אחר הפתרון".²⁰ לא כאן המקום ליישב את הגישות השונות, אלא לעמוד על עיקריהן.²¹ חז"ל גם מספקים לנו מעין אינדקס של חלומות ופשרם.²² למשל: "הרואה באר בחלום – רואה שלום",²³ "כל מיני חיות יפין לחלום"; "העולה לגג בחלום – עולה לגדולה, ירד – יורד מגדולתו".²⁴ לצד פשרם של חלומות מצינו גם מדדים לחלומות אמת, וכך למשל משמיענו התלמוד:²⁵ אמר רבי יוחנן, שלשה חלומות מתקיימין: חלום של שחרית וחלום שחלם לו חבירו, וחלום שנפתר בתוך חלום. ויש אומר: אף חלום שנשנה.²⁶

חלום שבו אדם מבצע עבירה

מה משמעות החלום כאשר אדם בחלמו עובר עבירה או מפר אחת מאמות המוסר המקובלות? בתלמוד הבבלי אנו מוצאים את הדברים האלו ביחס לאיסורי עריות:²⁷

הבא על נערה מאורסה – יצפה לתורה, שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, אל תקרי מורשה אלא מאורשה. הבא על אחותו בחלום – יצפה לחכמה, שנאמר אמר לחכמה אחתי את. הבא על אשת איש בחלום – מובטח לו שהוא בן העולם הבא.

דברי התלמוד אמנם קשים להבנה. הם מתבססים על דרשות פסוקים ועל תנאי אחד – שהאדם לא הרהר בדבר. כלומר, החלת דרשות הפסוקים תגיע ממקום של ניקיון הדעת, ולא בעקבות הרהורים אסורים או מעשים שנעשו בעבר.

ר' חיים פלאג'י (איזמיר, המאה ה-18) נשאל על אדם שבחלמו נדר לכתוב ספר תורה – האם חייב לקיים את השבועה? ואם בחלום נשבע שקר גמור, האם צריך כפרה?

¹⁵ בבלי ברכות נה, ב.

¹⁶ בבלי ברכות יד, א.

¹⁷ בבלי ברכות נז, א.

¹⁸ "לא חלמא טבא [=חלום טוב] ולא חלמא בישא [=חלום רע] מתקיים כוליה [=מתקיים כולו]", בבלי ברכות נה, א.

¹⁹ בבלי ברכות נה, ב.

²⁰ בראשית רבה (מהדורת וילנא) פרשה פט.

²¹ לדיון בשאלה זו ראו דיון בבבלי ברכות נה, ב, וכן המהרש"א חידושי אגדות ברכות נה, ב, המזהה שלושה סוגים של חלומות: "דג' מיני חלומות הן. האחד שהולך כולו אחר הפה ובלא פתרון אינו לא טוב ולא רע... והמין השני שיש לו פתרון קרוב לאמתי ויתקיים בלי פתרון אמנם ישתנה ע"י פתרון אפילו מטוב לרע ומרע לטוב... והשלישי החלום אשר אין לו פתרון כ"א הא' האמתי ואינו משתנה כלל כחלום של יוסף הצדיק והוא ע"י מלאך...". עוד ראו שו"ת התשב"ץ, חלק ב, סימן קכח.

²² בבלי ברכות נה, א-ז, ב; ירושלמי מעשר שני, פרק רביעי, איכה רבה, פרשה א. מקורות אלו הם מקבצים המיוחדים לנושא החלום, ולצדם פזורים מאמרים רבים בספרות חז"ל. ראו למשל "חלום" אוצר האגדה א (תשנ"ג).

²³ בבלי ברכות נו, ב.

²⁴ בבלי ברכות נז, א.

²⁵ בבלי ברכות נה, ב.

²⁶ עוד בדבר חלומות של אמת ראו הרב יצחק פחה "דברי החלומות בהלכה" תחומין כה 402 (תשנ"ו), 406-407.

²⁷ בבלי ברכות נז, א.

²⁸ ראו: שו"ת חיים ביד, סימן נב.

²⁹ ראו גם שו"ת באר משה, חלק ג, סימן קעב.

³⁰ שו"ת רב פעלים, חלק ב, יורה דעה, סימן לב.

³¹ וראו גם שו"ת זקן אהרן, סימן כא; ושו"ת חקרי לב, חושן משפט, סימן קיח.

³² שו"ת שיבת ציון, סימן נב.

³³ אליעזר פאפו פלא יועץ, "חלום".